

Metin BECERMEN*

Kitap nceleme Book Review

HARTMANN, Nicolai, Die Erkenntnis im Lichte der Ontologie (Ontolojinin I 1 ında Bilgi), Çev.: Harun TEPE, TFK, Ankara, 1998.

Bilgi sorunuyla kategoriler sorununun, bilgi kategorileriyle de nesne kategorilerinin, bilme söz konusu oldu unda, sıkı bir ili ki içerisinde oldu unu söyleyen Hartmann, bu kategoriler ili kisinin geli mi bir ifadesini Kant'ın transendental ideailizmde bulur. Burada kategorilerle nesnelere arasında bir özde lik söz konusudur. Bilgi ve varlık kategorilerinin özde li i, Hartmann'a göre, ancak ontoloji temelinde anlam kazanır.

Yüzyılımızın ba ndan itibaren bilgi görü leri köklü bir de i iklik geçirdi ini belirten Hartmann, bu bilgi görü lerinin, geçmi ten miras olarak, bilmenin bilinçte olan bir yaratma, bir kurma, sentetik yargılarda gerçekleş en bir süreç oldu unu iddia ettiklerini söyler. Hartmann bu görü ün Kant'tan alınmasına kar ın, yine Kant'ta aksi yönde görü lerin de bulunabilece ini ifade eder. Bu görü ün etkisi Husserl ve "görelilik"e dayalı bilgi görü lerinde de görülmektedir. Ona göre görelilik dü üncesi bizim nesnelere oldukları gibi bilemeyece imizi, yalnızca bizde kalan de i ken kavramları bilebilece imizi ifade eder. Bu da bizi hakiki bilginin yok edilmesine götürür. Burada do ru olma ile do ru olmamanın yanı sıra nesnenin ve hatta varlı ın anlamı ortadan kaldırılır. Öznenen ba ımsız bir varolandan söz edilemezken, bilgi, hakiki nesnesinden yoksun kalır ve bilgi olmaktan çıkar. Bu nedenle tin bilimleri özlerine kadar tahrip edilmi lerdir.

Öte yandan, do a bilimlerinde de durum farklı de ildir. Pozitivizm öznel buldu u duyu verilerinin yerine nesnel saydı ı matematiksel formülleri koyar. Kendini görüden uzakla tırırken bu süreci "nesnele tirme" olarak adlandırır. Burada, nesneli in ölçütü formülün açıklı ıdır. Ama bu nesne belirlenimi de anlama yetisinin i lemidir. Dolayısıyla burada da görelilikten söz edilebilir.

Hartmann gelinen noktada tinsel kurma, yeniden kurma ve nesnele tirme kavramlarını ele tirmekle bu görü lerin halledilemeyece ini, bu nedenle daha temelde bulunan yanılgıyı ortaya çıkarmak gerekti ini söyler. Burada bilginin neli iyle birlikte bilgi nesnesinin neli i de kaybolmu tur. Oysa bilgi nesneye ba lıdır; ona yönelir. Bu nedenle nesnenin kavranması gerekmektedir. Bir ve aynı nesneye ili kin, ki ilerde kavrama derinli ine göre farklı imgeler olu ur. Bu imgeler birbirleriyle kar ıtılırsa

* Dr. Uluda Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

insan kendisini göreliliğin içinde bulur. Dolayısıyla real dünyanın birliğini gözden kaçırır ve bir tasarımlar çöküşünü ortaya çıkar.

Hartmann'a göre "transendental" bilgi, bilgi fenomeninin önemli bir yanını gözden kaçırmaktaydı. Bu da, bilmenin bilincin sınırlarının dışına çıkan ve bir edim oldu u görüldü. Bu noktada kendi alanı dışına çıkıp varolana, nesneye ulaşan bilme edimiyle ne anlaşılması gerektiği soruldu unda ontolojik bakılabilmeli olur. Ontolojik bakımdüñnede bir kısır döngüyü kırmaya çalışıp, içeriksel oluşumun bir içerikle tirme, bilinçteki oluşumun da tasarıma ilişkin bir süreç oldu unu dile getirir. Düñneme bir varolana ilişkinidir. Düñnceyi düñnüyorum ile eylemleri düñnüyorum demek, Hartmann'a göre, farklı eylemlerdir. eylemler oldu u ekliye düñnüdüñmde düñnce içerikle çakışır, ama varlık tarzları arasındaki fark sürer. Düñneme zihinde, eylem ise zihnin dışındadır. Hartmann, düñnede bir kısır döngünün bunu fark edemediğini belirtir. Ona göre, düñneme düñnceyi arar.

Bilme varolan özne ile varolan nesne arasındaki bir varlık ilişkisidir. Bu ilişki kide nesne de ilişki mezken öznedeki bir de ilişki kilik olur ve bir tasarım oluşur; bu da bilgi oluşumudur. Hartmann, bilme ilişkisinin, özne-bilgi oluşumu-nesne ilişkisinde gerçekleştiğini ifade eder. Bilmenin nesneyi her kavrayışıyla bilginin oluşumunda içeriksel bir artış olur. Nesne dar anlamda öznenin karşısında durandır; bilen onu nesne edinmeden de o vardır. Ama bilgi nesnesi kılınması için nesne edinilmesi gerekir. Bu anlamda o bağımsız ve bilinmesine kayıtsızdır. Bilgi ilişkisinde nesne aynı kalırken nesneye ilişkin tasarımlarımız farklıdır. Dolayısıyla bir tasarım çöküşünden söz edilebilir. Hartmann'a göre, bilme, yapısız gerektirici yapıcı bir edimdir, nesneyi kurmaz. Nesneyi kurmaya yönelik bir edim eylem olur. Bilginin kurulmasında bir içerik kendiliğindenlik vardır. Hartmann'a göre, Kant'ın söz ettiği kendiliğindenlik de budur; bununla kavramlar oluşturulur. Tinsel kurmada kurulan nesne de il, sadece nesnenin tasarımıdır; bu ise içerik kurmadır.

Hartmann, daha sonra do al tavrıdan ve bu tavrıla varolana yönelmekten söz eder. Ontolojik tavrı da bu tavrı sürdürür. Bilgi kuramı do al tavrı tersine çevirir kendine karşı cephe almaktadır; nesnesi bilginin kendisidir. Bu şekilde do al bakma biçimini terk eder.

Bilgiyle insan kendini kuşatan dünyaya yönelir. Bilgi öncelikle yaşamın sürdürülmesi için saf yaşam amaçlarının emrindedir, organizmanın hizmetindedir. Sonra daha pratik amaçlara yönelir. Real dünyanın yapısı incelendiğinde, burada bilginin gelişmesi en yüksek alan olan tinsel varlıkta yer aldığı görülür. Bilginin ontolojik yeri burasıdır ve bilgi geri kalan dünya ile bağlantısını buradan kurar. Bilgi, eylemlerin, canlı varlığın ruhsal yaşam antılarının ve tinsel varlığın bilgisidir. Bilgi tinsel yaşamla birlikte ortaya çıkar ve bu bağlamda, bir bilgi tabakalarından da söz edilebilir. Böylece bilgi bütün varlık tabakaları tarafından taşınır. Bununla birlikte, bilgide de bir basamaklılık görülür. Ancak, bu basamaklılık varlıktaki ile aynı çizgiyi izlemez. Burada do al ve refleksiyonlu tavrı karşıtlığı gözlenir.

Hartmann, daha sonra bu alanların ayrıntılı incelenmesini yapar. Özellikle ruhsal alanda bazı sorunlar görülür. Tinselle ilgili durumda ise durum farklıdır. Tinsel, özne olarak verilmişliğin yanında, bütün bir yaşam alanı içinde nesnel olarak da ortaya çıkar. İnsan, bilgi öznesi olarak bu alanda yer alır. Bu, tek insanın gerçekliğıne ilişkin bilgisi genel nesnellik düzeyine çıkıp diğer kişilerle bağlantı kurmasını sağlar. Böylece tinsel dünyası

ruhsal alandaki güçlükleri ortadan kaldırır. Verilmi lik iki uç alanda en fazladır. Ortadaki iki varlık tabakası için ise durum tam tersidir. Organik ya am do rudan ve refleksiyonlu bakı a dolaylı olarak verilir. Ruhsal alan ise yalnızca refleksiyonlu bakı ile sınırlıdır.

Öte yandan, a priori bilgi temelde ba ka türden bir bilgi oldu u, ba ka araçlarla i gördü ü, ba ka ilkelere dayandı ı ve nesnenin esas olarak öteki yanlarını kavradı ı için, Hartmann'a göre, onun basamaklılı mın da farklı olmasını beklemek do al olacaktır. Deneysel verilmi lik, tekli inde tekleri kavrarken a priori bilgi nesnede genel, yasaya uygun ve öz açısından zorunlu olana yönelir. Bir yanda rastlantısal ve ba lantısal çokluk, di er yanda da olanaklı ve zorunlu olmanın ba lı oldu u varlık ba lantılarının ko ullar zincirinin anlaşılması ve kavranması. Tasarım alanında her yeniden kurma, tinsel kurma a priori olana dayanılarak yapılır. Oysa verilmi olan bunun yalnızca çıkı noktasını olu turur. A priori bilgide önemli olan tasarımı olu tururken kullanılan kategorilerle, nesnenin üzerine kurulan kategorilerin aynı olmasıdır. Kant'ta sentetik a priori yargılara ili kin en üst temel ilke olan deneyin kategorileri aynı zamanda nesnenin kategorileridir. Hartmann için bu kısmen do rudur ve e er tüm nesne kategorileri bilgi kategorileri olsaydı, o zaman her ey bilinirdi. Ancak, varlık ve bilgi kategorilerinin kısmi özde li i söz konusudur. Böylece nesnedeki bilinebilirlik sınırı kategorilerin özde li inin sınırı tarafından çizilmektedir. Ama, Hartmann'a göre, bunun kategorilerin kendi bilinebilirli i ile hiçbir ili kisi yoktur.

Bilginin varlık tarzlarının varlı ın varlık tarzlarından farklı oldu unu söyleyen Hartmann, varlıkla bilgi nesnelere özde oldu u alanın matematik oldu unu belirtir. Ama matematiksel nesnelere fiziksel-maddesel varlık alanına ta ınarak bu alanın bilinmesini sa lar. Do adaki yasallık ve ussallık bunun göstergesidir. Hartmann, bilgi kategorileri ile varlık kategorilerinin en çok alt varlık tabakasında birbirlerine yakla tıklarını söyler. Organik ve psi ik alanda uzakla ıp tinsel alanda yine yakla tılmaktadır. Bilgi varlık kategorileri özde li i en alt ve en üst basamaklarda en iyi gerçeikle irken orta alanda dü ük kalır. Kategoriler örtü mesinin en fazla oldu u alanlar ise, a posteriori verilmi li in en fazla oldu u alanlardır.

Hartmann'a göre, anlama yetimizde organik nesnelere için en belirleyici kategoriler eksiktir. Organik varlık olarak insan organik varlık alanında kendisi için en alt düzeyde a priori bilgiye sahiptir; bununla da özgürlü ün iç tehlikelerinden korunur. Tin bilgiyi de içine alacak ekilde organizma tarafından ta ınır. E er tin kendini ta ıyan temelini kategorilerini ele geçirmeye çalı ırsa bu kategorilerin tinde önceden bulunmaması gerekir. Yoksa bu kategoriler tinin elinde varlıksal temeli tehlikeye sokarlardı.

Kendi bilincinde olmanın yalnızca kendinden uzakla makla gerçeikle ti ini ifade eden Hartmann'a göre, bilgi, nesneyi kar ıya koyar. Ama bilen, kendisi söz konusu oldu unda, bu olmaz; çünkü o kendini tanıyamaz. Böylece edim ile nesne içeri i sıkı bir korelasyon olu tururlar. Bu içerikten hareketle edimin kendine özgü yapısını kavradı ımız anlamına gelmez. Çünkü bu edimin yapısı edimin içeri inin yapısıyla birlikte verilmi olması her a priori tümcede dile getirilmi de ildir. Ama bu tümceyle yapının da birlikte verilmi olması kastedilmi se bu tümce tümüyle temellendirilmemi tir.

Hartmann, tinin amaç koydu unu ve amaçlılık kategorisinin tin kategorisi oldu unu iddia eder. Ona göre, fiziksel-maddesel varlı ın kategorisi de nedensellik kategorisidir. Buna kar ın organik ve ruhsal varlık alanlarının kategorilerini belirlemek güçtür. Kategorilerin özde li i bizim kategorileri bilmemize ba lı olmasa da kategorilere ili kin bilgimiz bu özellik tarafından belirlenmektedir. Yine anlama yetimizde temsil edilmeyen bir kategoriye tanımamız da a priori olarak olası de ildir. A priori bilgide oldu u gibi a posteriori bilgide de aynı tabloyla kar ıla ılır. Bilimlerdeki birçok sonuç buna dayandı ını ileri süren Hartmann, her türlü kar ıtlı ın nedeninin tinin bu varlık tabakaları tarafından ta nınyor olmasında bulundu unu ifade eder. Bilgi insanın kendini ku atan dünyada yolunu bulmasına hizmet eder.

Hartmann'a göre, varolan, kendini bilmeye sunmaz, ama geri de çekmez. Bunun en basit sonucu bilginin nesne kar ısında esas olarak "akıcı biçimde" davranmasıdır. Hartmann, böylece, özne nesne tasarımını gerçekle tirmekle genel tabloyu sa layan çözümlerinin ortaya çıktığını söyler. Bu genel tablo da bilinçte yer alan bilgi olu umudur. Hartmann, bu noktada Kant'ı ele tirmeye geçer. Kant'ın sandı ı gibi kendi ba ına varolma, ilkin, bilinebilirlik sınırının ötesinde ba lamaz. Hartmann'a göre nesnenin bilinebilir olan ve bilinen kısmı da, aynı ekilde, vardır. Bu türden her sınır da ontolojik de il gneseolojik bir sınırdır. O halde varolan her ey kendi ba ına bilinebilir, varolan her yerde kendisini onu bilen özneye sunar. Ama onu kavrama yetene ine sahip de ilsek o bizim için bilinmez olarak kalır. Varolanın bilgi kar ısındaki bu gneseolojik kayıtsızlı ının birincil anlamı konusunda ısrarlı olmak gerekir. Bu anlam gözlenecek fenomen için bir ön ko ul olu turur. Dolayısıyla, fenomen burada ikincildir.

çinde bilginin engellenmesinin söz konusu oldu u ki iler arası ili kinin bir bilgi ili kisi de il, bir pratik ili ki oldu unu belirten Hartmann, sadece niyetler, amaçlar ili kisi de il, insan ya amında söz konusu olan her türlü ya antının pratik güncelli i oldu unu söyler. Bilgi bu güncelli in içine katılımı ve kendine ait olmayan amaçlar için bir araç olmu tur. Burada eylemin nesnesi olan insan kendisine yönelen edime kayıtsız olamayacaktır. Aslında her bilgi pratik amaçlara hizmet eder ve bu anlamda nesnenin bilgi tarafından etkilenmi olarak kalmasından söz edilemez. Hartmann, nesnenin bilinmeye kar ı direni iyle tinsel alanda kar ıla ıldı ını söyler. Bu direni i pratik ya amın güncelli inin bir i levidir onun için. Tarihsel nesnenin kavranılmasında bilen öznenin kendi kendisiyle mücadelesi vardır. Tarihsel nesne tarihsel olarak kavranmasına kar ı kayıtsızlık içindedir. Nesnenin kayıtsızlı ı Hartmann'ın çizdi i e rinin alt ve üst noktalarında en üst düzeye ula ırken orta tabakalarda azalmaktadır. Burada, verilmi lik ve kavrama e rileriyle benzerlik söz konusudur. Kategorilerin özde li i ve deneysel verilmi lik antropolojik olarak tinin ihtiyaçlarına uyum sa laması olarak anla ılmalıdır. Ama ilk iki e ri çakı maya yalnızca yakla ır, üçüncüsü ise ayrılır. Organik alanda gneseolojik kayıtsızlık az zedelenir. Yakından bakıldı ında, bilmenin ve verilmi li in geçirdi i de i im gneseolojik kayıtsızlı ın geçirdi i de i imden tamamıyla farklı görünmektedir. Yüzeysel benzerli in arkasında ortak bir temel vardır.

Hartmann'a göre, bilgi oldu u gibi kalmaz, bir ilerleme gerçekle ir. Aletler de bilgi kategorileridir ve do u tan getirilmezler. Onların ilk defa deneyle geli tikleri dü ünülürse, deneye göre bir önceli inden söz edilir. Ama bu belirli sınırlar içerisinde kategorilerin bir de i mesi olarak görülür. Kategorilerin dönü ümü varlık kategorileri için de il, bilgi kategorileri için söz konusudur. Bilgi kategorileri, varlık kategorilerine

yaklaşmakta ve onlara yaklaşmanın sınırlarını belirlemektedirler. Varlık kategorilerindeki dönüşüm farklı yasalarla olur. Ama burada kastedilen bilgi kategorilerinin dönüşümü özellikle aynı kalan varlık kategorilerine göre gerçekleşen bir dönüşümdür. Buradaki kategoriler kavramla ilgili kategorilerdir.

Hartmann, kavramlar tarihinin felsefe tarihinin önemli bir bölümünü oluşturduğunu söyler. Kavramda bir dönüşüm ve kavramın arkasında da bir sorunlar tarihi vardır. Hartmann'a göre, kavram kategorisi, kavramlar tarihi de bir kategoriler tarihi de ildir. Çünkü kategoriler tarihi kavramlar tarihinden farklı bir şekilde ilerler. Buna karşılık, kategoriler tam olarak bilindiğinde kavram biçimini alırlar. Bu yüzden bilgi kuramı için önemli bir ödev de bu türden bir kategori kavramını asıl kategoriden ayırmaktır. Kant'ın ve eski bilgi kuramcılarının söylediklerinin aksine anlama yetisinin kategorilerinin de belirli bir dönüşüm geçirdikleri kabul edilmelidir. Hartmann'a göre, dönüşümün temel biçimi bilince yani kategori öelerinin katılmasıdır. Bilince katılan kategoriler de de i meden kalmaz, dönüşümü sürdürürler. Kavramlar, bilgi kategorilerinin felsefi bilinçle kavranmasını sağlayabilirler.

Hartmann, tinin bağımsız bir varlık alanına sahipmiş gibi görüldüğünü, ama tinin kendisinin de tarihsel olduğunu söyler. Böylece tinin bir tarihi vardır ve reeldir. Tinin açılımı da dünyaya her yönden uyum sağlaması ve ona hakim olup sahiplenmesidir. Bu noktada bilginin varlık tarzının da ideal olmadığını söyleyebiliriz. Bilgi, varolana ilişkin sorunların üstesinden gelmez. Bilgide de bir ilerleme söz konusudur. Tinde gerçekleşen tarihsel olumdaki birçok yoldan birisi de bilginin tarihidir. Bilgide tam uygunluk en alt tabakalarında bulunur, orta alanda bu belirli bir nesneyle devam eder ve tinsel alanda kategorilerin hareketliliği içinde görünür. Hartmann, tinsel uyumun bir süreç olarak kavranabileceği bilgi alanını antropoloji olarak görür. Çünkü antropoloji biyolojinin alanında kalmaz, insanın tinsel-varlıksal yaşamını da kendi varlık alanına taşır. Dolayısıyla, bilgiyi, bu şekilde bütün yönleriyle ele almak ancak onun antropolojik yanının ortaya çıkarılmasıyla mümkündür. Bu da bilginin yaşamla ve tarihle olan bağının görülmesi ve bu bağ içerisinde konumlandırılmasıdır. Bilginin kendisi de böylece antropoloji sayesinde gerçekleşir. Çünkü biz kendimizi bu şekilde ancak tinsel bir öz olarak dünyanın içerisinde buluruz. Dünya içerisindeki yerimizi de ancak bu şekilde kurarız. İşte bunun kavranması da bilginin bağarısıdır. Bütün bunların ışığında Hartmann'a göre bilgi kuramı ilk felsefe değildir. Hartmann burada ilk felsefenin "yeniden" ontoloji olması gerektiğini dile getirmektedir diyebiliriz. Çünkü amacı bilginin ontolojik temellerini ortaya koymak ve bunu göstermektir.